

УДК 94(477).027

Ейдель Є. М.,
науковий співробітник
«The Feldman family museum»
(Україна, Київ), uarpolok@gmail.com

«СПИС СТРАСТЕЙ ХРИСТОВИХ» (СПИС ЛОНГІНА) ІЗ ЗБРАННЯ «THE FELDMAN FAMILY MUSEUM»

Досліджено атрибуцію та інтерпретацію унікального середньовічного, декорованого золотом і сріблом списа із зібрання «The Feldman family museum», знайденого в 2017 році на Київщині. Подано опис артефакту та зроблено його співставлення із відомими історичній науці європейськими та українськими аналогами. Представлено та аргументовано одну з ймовірних атрибуцій щодо приналежності списа до так званих «Священних списів Лонгіна», які в певній кількості були відомі в середньовіччі і стосувались культу реліквій страстей Христових (passio autem Christi).

Ключові слова: древкова зброя, декорований спис, спис Лонгіна, Священний спис, атрибуція, датування, «The Feldman family museum».

Навесні 2017 року в околицях м. Києва при проведенні сільськогосподарських робіт було знайдено залізний спис довжиною близько 20 см.

Рис. 1, 2

З огляду на наукову значущість та унікальність артефакту, видається доцільним ознайомити з ним наукову спільноту, провести атрибуцію та інтерпретацію цього нетипового середньовічного, декорованого золотом і сріблом списа.

Метою статті є подання детального опису артефакту, здійснення спроби датування та інтерпретації списа шляхом співставлення його із типологічно близькими зразками Європейської та Східноєвропейської древкової зброї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так як спис було знайдено поза археологічним комплексом, його датування та історіографія мають певні складнощі. Зважаючи на непересічність знахідки, проведений аналіз спирається на такий науковий доробок.

Серед найбільш актуальних варто відзначити наукові праці А. Кірпічником. Вони привернули авторську увагу тим, що з його досліджень запозичено класифікацію відомих зразків давньоруського древкового озброєння, у тому числі і з території України [7].

Для порівняльного аналізу із закордонними зразками ранньосередньовічних списів теоретично вагомим є наукова праця Я. Петерсена про зброю вікінгів, у якій автор виокремив дослідження середньовічних списів Північної Європи у спеціальний розділ і створив власну, вже хрестоматійну, типологію [18].

Необхідно відзначити й останнє дослідження І. Бондарева, у межах якого автор знайомить наукову спільноту із маловідомими зразками давньоруської зброї, серед яких є орнаментований сріблом спис XII ст., знайдений в Харківській області [1].

Перо списа має витягнуту трикутну форму, співвідношення довжини конічної втулки і пера списа становить один до трьох. Перо має максимальне розширення у нижній частині і від цього розширення його леза прямими лініями звужуються до вістря. Ребро списа має виражене ребро і ромбовидний розтин. Ребро леза в нижній частині має потовщення, яке, ніби, є продовженням втулки. На місці переходу пера до втулки розташовані досить короткі виступи, або «крильця». Ці невеликі виступи «крила», на відміну від ранньосередньовічних списів епохи вікінгів з великими плечиками, є вже скороченою, декоративною частиною геометрії втулки.

Після розчищення виявилось, що втулка списа і частина пера прикрашені плакуванням з листового золота та срібним таушуванням (спочатку було зроблено макет малюнка на листку, а потім нанесено заглиблення на зброї спеціальними гострими предметами та ковальським молотом вбито там, де було підготовлено місце, золотий чи срібний дріт). Орнамент, нанесений золотом і сріблом, чудово зберігся. У нижній частині втулки срібним таушуванням нанесено пальметку в серцеподібній фігурі. Вище пальметки розташований геометричний орнамент «ялинка», спрямований до вістря пера. Він складається із срібних, золотих і черньових ліній. Решта поля втулки, частина потовщення пера, нижні частини пера і виступи «крильця» плаковані листовим золотом.

Для датування і атрибуції наявного списа необхідно звернутися до наукових праць, присвячених дослідженню і класифікації древкової зброї з території України і зарубіжних аналогій. Так як спис було знайдено поза археологічним контекстом, датувати його необхідно порівняльним методом. Для цього необхідно проаналізувати відповідність типу списа з відомими типами періодизації древкової зброї, а також визначити відповідність його орнаменту відповідному типу в історії декоративно-прикладного мистецтва медієвістики. Для аналізу різних видів древкової зброї середньовіччя, на авторський погляд, доцільно використовувати відомі та авторитетні узагальнюючі роботи, що стосуються періодизації і типології древкової зброї.

Для датування та атрибуції знайденого декорованого списа використовувалися типології, розроблені А. Кірпічником та Я. Петерсеном. Серед типів древкової зброї Стародавньої Русі, виокремлених А. Кірпічником, прямі аналогії відсутні. За співвідношенням довжини втулки і пера і витягнуто-трикутної форми пера, можна побачити подібність з типом III [7, с. 6]. Проте плечики «крила» на досліджуваному екземплярі і перпендикулярні плечики пера не дають можливості повного ототожнення. Найбільш близький

до представленого списа, є тип D другої групи, який міститься у працях Я. Петерсена [18, с. 58]. Цей тип має подібну форму, у нього є досить великі плечики «крила». Але на відміну від великих плечиків типу D другої групи, скорочені плечики «крила» досліджуваного екземпляра мають вже не функціональний, а декоративний характер і є послідовним результатом розвитку форми. Цей факт дає можливість більш пізнього датування досліджуваного списа. Важливо відзначити, що ребра втулки типу D, як і у досліджуваного списа, у нижній частині потовщені і є продовженням втулки. Спираючись на вищенаведені факти та відштовхуючись від наявного набору знахідок, Я. Петерсен датує списи типу D другої групи X століттям.

Розглядаючи можливі варіанти, точної копії досліджуваного екземпляра не встановлено в типологіях давньоруських списів А. Кірпи́чкіова та Я. Петерсена. Наявний певний ступінь подібності в деталях списів типу D другої групи у Я. Петерсена, але декоративні, скорочені плечики на втулці вказують про значно пізніший час виготовлення авторського примірника. Спираючись на цей факт, доцільно припустити європейське походження досліджуваного орнаментованого зразка і датувати його XI–XII ст.

Для підтвердження правильності авторської атрибуції і датування, необхідно проаналізувати орнамент на втулці досліджуваного екземпляра. Такі рослини пальметки в серцеподібній фігурі поширені в декоративно-прикладному мистецтві Візантії і Давньої Русі XI–XII ст., а також у європейському мистецтві романського періоду.

Для Європи одним із прикладів такого орнаменту є мотиви оформлення периметра сторінок літургійних сувоїв «Екзультет» з Барі XI ст. [9, с. 244–265]. Для Візантії і Київської Русі яскравим втіленням цього орнаменту є рослинні орнаментальні мотиви фресок стін митрополичого храму Києва–Софії, побудованого у середині XI ст., які містять в собі, крім орнаментальної, ще й сакральну функцію [22, с. 44]. Відомо, що над будівництвом Софії Київської працювали, у тому числі, й візантійські майстри. Прикладом використання пальметки, вписаної в серце, в романському мистецтві XII ст. є орнаментальні мотиви фресок церкви м. Віке (Франція), що датується серединою XII ст. [2, с. 271]. Для декоративно-прикладного мистецтва Київської Русі XII ст. мотив пальметки в серцеподібній фігурі доволі часто зустрічається на ювелірних виробках в техніці перегородчастих емалей [14, с. 19] та декорованих черню [15, с. 81–83, 96]. Необхідно зазначити, що пальметка в середньовічному орнаменті крім рослинної, природної містить в собі і сакральну, християнську символіку. Глибинна релігійна свідомість майстрів візантійського, давньоруського та європейського мистецтва романського періоду відтворює в зображенні пальметки паросток животворного дерева (дерева-хреста, на якому розп'яли Ісуса Христа). Що стосується геометричного орнаменту «ялинкою», спрямованого до вістря, то не виключено його суто орнаментальної, композиційної функції. Але можна припустити і певний сакральний сенс в цьому зображенні, про що буде згадано нижче.

У процесі попереднього аналізу з'ясовано, що у типологіях древкової зброї А. Кірпи́чкіова і Я. Петерсена відсутня точна аналогія представленого зразка.

Зображення пальметки в серцеподібній фігурі є досить поширеним орнаментом у Європі і Стародавній Русі XI–XII ст. За результатами проведеного типологічного та мистецтвознавчого аналізу представленого списа автор робить висновок про його європейське походження і датує його XI–XII ст.

Додаткової уваги потребує і факт декорування списа «страстей» дорогоцінними металами – золотом і сріблом. Серед середньовічних археологічних матеріалів, знайдених на території Стародавньої Русі, списи є одними з найбільш поширених знахідок [7]. Списи, орнаментовані кольоровими металами (сріблом, міддю, бронзою) є досить рідкісними знахідками. Примірники, орнаментовані золотом, є унікальними. Використання золота в оздобленні зброї вказує, зазвичай, на досить високий статус власника або підкреслює особливо важливу, сакральну функцію цієї зброї. Найчастіше орнаментовані кольоровими металами списи зустрічаються в епоху вікінгів (VIII–XI ст.) у країнах Скандинавії та Східної Балтії. Наприклад, в Естонії їх знайдено 28 екземплярів. Їх наявність у знахідках в Східній Прибалтиці пов'язують з імпортом із Скандинавії, але не виключається їх місцеве виробництво [23, с. 211–221]. У Норвегії також відомі знахідки орнаментованих списів епохи вікінгів. Вони так само вважаються імпортними, хоча щодо центрів їх виробництва чітку аргументовану позицію ще не вироблено [24, с. 125–137].

Геометричний орнамент на списках епохи вікінгів знаходиться поряд із орнаментом у «звірячому стилі». Найбільш характерним орнаментом на різноманітних за формою втулках списів вікінгів Східної Балтії є нескінченно повторювана фігура, яка, на думку В. Кулакова, є головою міфічного змія [11]. Наконечники списів, орнаментовані в стилі Урнес (стиль останнього етапу епохи вікінгів, яка проіснувала до кінця XI ст.), були досить поширеними на території Фінляндії, де їх було знайдено понад 50.

Необхідно зазначити, що два списи з орнаментом у стилі Урнес було знайдено і в Україні поблизу Києва [23, с. 211–221]. Декоровані списи в XII–XIII ст. в Європі і в Давній Русі зустрічаються рідко. Рідкість знахідок на території Давньої Русі пов'язано з тим, що значна частина матеріальної культури була знищена внаслідок монгольської навали у середині XIII ст.

Привертає увагу і той факт, що на території Русі до початку XXI ст. не було знайдено жодного спису XI–XII ст., декорованого золотом. А. Кірпи́чкіов знайшов у Новгородському четвертому літописі досить чітку вказівку на те, що в Русі існували визолочені парадні князівські списи. Але, на жаль, жоден з них до нашого часу не зберігся [7]. На думку автора, мова йде про масивні княжі рогатини, декоровані золотом. Невеликий розмір досліджуваного плакованого золотом списа, не дає можливості визначити його як князівський (парадний).

Церемоніальну, військову функцію декорованих списів, що прикрашали древко стягів Київської Русі, можна простежити у зображеннях мініатюр Радзивіловського літопису [19]. Але досить невеликий розмір досліджуваного списа і відсутність геральдичної символіки не дає можливості стверджувати, що він використовувався для прикраси древка княжого штандарту.

Якщо спробувати виокремити основні гіпотези функціонального призначення представленого списа, то, крім уже наведених вище (княже парадне і церемоніально-геральдичне призначення), необхідно розглянути його релігійно-ритуальний аспект. На те, що спис використовувався як сакральна реліквія, вказує невеликий розмір, масивне декорування золотом і сріблом, наявність християнської сакральної символіки в орнаментативній втулці і золоте плакування частин пера.

Вищенаведені факти створюють можливість розглянути більш докладно гіпотезу про ритуальне призначення представленого списа. У контексті цієї гіпотези можна було б відзначити існування поширеного в епоху хрестових походів культу Священного списа або списа Лонгіна і припустити, що досліджуваний зразок є одним зі «списів святого Лонгіна», який було виготовлено в Європі для одного з представників давньоруської княжої родини XI–XII ст, що надавало йому статус шанованої реліквії в одному з храмів Києва до того моменту, як місто було зруйновано і спалено монголами наприкінці 1240 р.

У контексті висловленої гіпотези, необхідно більш детально зупинитися на історії становлення культу Священного Списа і простежити історичну долю деяких екземплярів, що ототожнюються зі справжнім списом, яким римський центуріон пронизав тіло Ісуса Христа.

Святий спис або спис центуріона Лонгіна – це особливо шанована християнська реліквія. Для Східної церкви вона виражала духовну сутність страстей (мук) Христа і була матеріальним свідченням правдивості подій, описаних в деяких Євангеліях. Для Західної церкви, яка спочатку була більш практичною і раціональною, спис Лонгіна набув характеру могутнього інструменту вищої державної і військової влади.

В епоху Середньовіччя в Європі існувала тенденція до фальшування та тиражування християнських реліквій. Мощі святих відверто викрадалися мисливцями за реліквіями. «Мощі не тільки викрадалися, а й у великих кількостях фальшувалися. Оскільки церква була не в силах з цим боротися, вона оголошувала дозволенням все, що робилося на благо зміцнення віри» [21, с. 11].

Необхідно підкреслити, що кінець VIII – початок IX ст. були періодом розквіту імперії Карла Великого (742–814), періодом, коли в центрі державної політики опинилося поширення християнства у Європі. Папський престол бачив в імператорові вірного захисника і однодумця [12, с. 499–520]. Коронація Карла у 800 р., на думку М. Шульца–Дерламма, стала приводом для виготовлення і дарування йому Папою Римським Священного Списа з вмонтованою частинкою Святого цвяха, який згодом став самою шанованою інсигнією державної влади у Західній Європі [25, с. 707–742].

У зв'язку зі схильністю християнської церкви до тиражування і фальшування релігійних реліквій в середньовіччі існувала плутанина у визначенні істинно-справжнього Святого списа. В Константинополі до його завоювання хрестоносцями і крадіжки пристрасних реліквій в 1204 р. в колекції реліквій візантійських імператорів знаходилося два зразки Святого списа одночасно. Один з них потрапив в 1241 р. в колекцію реліквій Людовіка Святого (1214–1271) та був вивезений до Франції. Юридичний супровід власності на комплекс святинь, викрадених хрестоносцями, було закріплено

особливою грамотою останнього Латинського імператора Балдуїна II (1228–1261) [4, с. 82]. Під час Французької революції 1789 р. Святий спис з колекції реліквій Людовіка Святого безслідно зник.

Після падіння Латинської імперії і захоплення Константинополя Михайлом VIII Палеологом (1259–1282) в столиці раптово з'являється якась нова колекція страстних реліквій. Серед них, у тому числі, був і спис Лонгіна. У 1403 р. посол кастильського короля Руї Гонсалес де Клавіхо бачив Святий спис в особливій везі при храмі Іоанна Предтечі в Константинополі і описав його так: «Відкрили і цю скриньку і витягли звідти дощечку, покриту золотом, і лежало в ній залізо від списа, яким Лонгін вразив Господа нашого Ісуса Христа, і був він тонкий і гострий, неначе шип або стріла, а місце, де насаджувалося на деревко, прогнуте; довжина його, можливо сягала одну п'ядь і два дюйми. На кінці вістря його виднілася кров, така свіжа, як нібито тільки що сталося те, що зробили з Ісусом Христом» [8, с. 42–43]. Цей спис після падіння Константинополя в 1453 р. потрапив до Ватикану і до сих пір знаходиться над монументом святого Лонгіна в Соборі Святого Петра. Необхідно відзначити, що розмір списа Лонгіна, описаний Руї Гонсалесом (одна п'ядь і два дюйми), складає приблизно 20 см. Отже, Константинопольський спис був подібним за розміром до досліджуваного декорованого списа.

Крім вищезазначених примірників, ще один Священний спис зберігався у Німеччині. Перша згадка про нього була зроблена в історичній праці Ліутпранда Кременського. Розповідаючи про політичну історію Європи в 887–962 рр., він повідомив про перемогу, яку здобув німецький король Оттон Великий (912–973) завдяки молитві «перед переможними цвяхами, якими руки Господа нашого і спасителя Ісуса Христа були прибиті і які нині вкладені в спис», і розповів як саме реліквія потрапила до Оттона [13, с. 84].

У Західній Європі німецький Святий спис користувався найбільшою популярністю серед страстних реліквій. Він був виготовлений з франкського спису VIII ст. і подарований Карлу Великому (742–814) Папою Римським. Сучасна назва цього списа – Віденський, за місцем його зберігання. Ще одна його копія, подарована Оттоном III польському королю Болеславу Хороброму (992–1025) 1000 р. – знаходиться у Кракові [10, с. 54].

Крім згаданих, ще один спис Лонгіна протягом століть був відомий у Вірменії в Ечміадзінському монастирі [20]. Особливу показовість та «плутанину» щодо Священних списів та їх істинності ілюструють записи Перо Тафура, в яких він згадує про те, що коли йому в Нюрнберзі 1454 р. показали реліквію «священний спис довжиною в лікоть», він певною мірою необачно повідомив, що бачив нещодавно Святий спис у Константинополі. Він описав це так: «Упевнений, що якби не було там сеньйорів, було б небезпечно залишатися з німцями через те, що я сказав» [17, с. 159].

На сьогоднішній день «справжніх» списів Лонгіна-сотника нараховується чотири: Ватиканський, Віденський, Краківський і Ечміадзінський. Можливо існували й інші екземпляри, але на жаль, відомості про них не збереглися. Очевидно, що Священних списів могло бути значно більше, але багато з них за століття політичної історії могли бути загублені. Це дає підстави

припускати, що досліджуваній декорований спис може бути одним із втрачених зразків «спису Лонгіна». Кілька елементів в його конструкції і орнаменті вказують на те, що його виготовили за зразком «Віденського» примірника.

Якщо припустити, що досліджуваний спис було виготовлено за зразком Віденського, то стають зрозумілими деякі його конструктивні і орнаментальні деталі. Спис має подібні Віденському, але вже скорочені плечики-«крильця». Крім того, плакування золотом нижньої частини пера з обох боків є орнаментальним виділенням додаткових лез, які були прикріплені до основного леза Віденського списа. Орнамент «ялинкою», спрямований до вістря, не тільки орнаментально підтримує всю композицію, а й символізує образ Священного цвяха, вмонтованого в Віденський спис Лонгіна. Логічно так само припустити, що зразком для копіювання став саме Віденський примірник, тому що Ватиканський з'явився у Римі після падіння Константинополя 1453 р.

Подібні до каролінгських процеси християнізації відбувалися у XI ст. і в Давній Русі за князя Ярослава Мудрого, його дітей та онуків. Один епізод політичного життя Русі найбільше підходить для пояснення причин появи такої реліквії в Києві. Наприкінці XI ст. князь Ізяслав Ярославич (1024–1078) був вигнаний братами і знайшов політичний притулок у Папи Римського. Папа Григорій VII дарував його синові Ярополку Ізяславичу (1043–1086) титул короля Руського [6, с. 53–68]. Можливо, з огляду на каролінгську історію, коронація Ярополка Ізяславича супроводжувалася урочистим даруванням зменшеної копії Віденського списа як символу вищої державної влади. У середньовічній Європі відомі такі події. Достатньо згадати дарування імператором Священної Римської імперії Оттоном III польському королю Болеславу Хороброму у 1000 р. копії Віденського списа, яка була спеціально виготовлена для урочистого відкриття Гнезненського архієпископства в Польщі [10, с. 54].

А. Є. Мусін, аналізуючи в своїй монографії церемоніально-сакральну функцію зброї в Середньовічній Європі та в Стародавній Русі, прийшов до висновку, що найбільш значущими для військової культури є меч і сокира, які декорувалися з використанням сакральної символіки. Спис, на думку автора, не міг бути сакральним ритуальним атрибутом влади княжого рівня. Автор вважає, що «зі списом в Стародавній Русі навряд чи зв'язувалися уявлення про соціальний престиж і культову репрезентативність» [16, с. 176]. Заперечуючи автору, ми хотіли би відзначити ряд зображень, на яких вищі особи Давньоруської держави зображувалися зі списом в руці, як зі скіпетром, який уособлював князівську владу, поряд з державою увінчаною хрестом. Так, на одному з опублікованих архаїчних княжих молівдовулів кінця XI ст., який належав Володимирі Мономаху (1053–1125), князь зображений зі списом і державою [5, с. 65–83]. Таке зображення зафіксовано і на ранній вислій печатці другої половини XI ст. князя Олега Святославовича (1053–1115), на якій князь зображений в одній руці з державою, а в іншій руці зі списом [3, с. 171]. Зображення на цих архаїчних молівдовулах підтверджують, що наприкінці XI ст. в Русі спис був відомим символом, важливою інсигнією державної влади.

Висновки. Отже, типологічний та мистецтвознавчий аналіз досліджуваного декорованого списа дають можливість визначити його європейське походження і датувати його періодом XI–XII ст. З урахуванням таких чинників як невеликий розмір, багате декорування, використання орнаментальних мотивів, що мають сакральний характер, висловлено й аргументовано гіпотезу про ритуальне функціональне призначення списа. У контексті поширеного в Європі в епоху хрестових походів культу списа святого Лонгіна, зроблено припущення про те, що досліджуваний спис міг бути Священним списом. Також спис можна ототожнити з реліквією, яку було подаровано Папою Римським князю Ярополку Ізяславичу (1043–1086) на честь його коронації у 1075 р. Тиражування і фальшування священних реліквій в середньовічній Європі, а також плутанина з визначенням «істинно-справжнього» списа Лонгіна, дає підстави для висунення такої гіпотези. Матеріали ранньої давньоруської сфрагістики другої половини XI ст. підтверджують наявність списа серед інсигній вищої князівської влади, що робить авторську гіпотезу досить переконливою. Хоча не виключено, що на молівдовулах зображені саме позолочені князівські парадні рогатини.

Спираючись на вищенаведені дані, є підстави стверджувати, що середньовічний декорований спис із зібрання «The Feldman Family Museum» є унікальною пам'яткою ювелірної майстерності середньовічних європейських зброярів, і, разом з тим, претендує на статус однієї з найшанованіших християнських реліквій періоду Київської Русі, що збереглися на початку XXI ст. На цей час спис є одним з експонатів «The Feldman family museum».

Перспективами подальших досліджень є подальше дослідження артефактів визначеної історичної доби.

Список використаних джерел

1. Бондарев І. «Рогатина XII століття з срібним декором в тератологічному стилі» // Кліо. – 2015. – №4. – С.214–226.
2. Верман К. Історія мистецтва всіх часів і народів. Т.2. Європейське мистецтво середніх століть. – М.: АСТ; СПб.: Полігон, 2000. – 944 с.
3. Власенко А. Про знахідку нової печатки архаїчної традиції на Чернігівщині. До питання атрибуції // Домонгол. – 2010. – №1. – С.170–177.
4. Гарро А. Людовік Святий та його королівство. – СПб.: Свєрзія, 2002. – 255 с.
5. Ейдель Е. Архаїчні булли Ярополка Ізяславича і Володимира Мономаха // Міжнародна нумізматична конференція «Епоха вікінгів у Східній Європі в пам'ятниках нумізматики VIII–XI ст.» – СПб., 2014. – С.65–83.
6. Ейдель Е. Булли князів Ярополка–Петра і Володимира–Василя: атрибуція і датування // Сфрагістичний щорічник. – К., 2012. – Вип. III. – С.53–68.
7. Кіріпніков А. Н. Давньоруська зброя. – Т.2. Списи, сулиці, бойові сокири, булави, кістені IX–XIII ст. – М.–Л.: Наука, 1966. – 408 с.
8. Клавихо Руї Гонсалес де. Щоденник подорожі в Самарканд до двору Тімура. – М.: Наука, 1990. – 217 с.
9. Ковалевська С. Літургійний сувій з Барі. Грецьке і латинське в Південній Італії XI століття // Мистецтвознавство. – 2016. – №1–2. – С.244–265.
10. Колесницький Н. Ф. Священна Римська імперія: прагнення і дійсність. – М.: «Наука», 1977. – 212 с.
11. Кулаков В. І. та ін. 2013. Аналіз археологічних, історичних, етнографічних джерел для ревіталізації культури вікінгів, прусів і куршів. Визначення впливу традицій вікінгів на культуру прусів-сембів і куршів // http://www.kantiana.ru/crossroads2/documents/Report%20on%20activity%203.3.1_complete_rus.pdf

12. Левандовський А. Франкська імперія Карла Великого. Євросоюз Середньовіччя. – М.: Алгоритм, 2013. – 292 с.
13. Лиутпранд Кремонський. Антаподосіс; Книга про Оттона; Звіт про посольство в Константинополь. – Пер. з лат. і комент. І. В. Д'яконова. – М.: SPSL–Руська панорама, 2006. – 192 с.
14. Макарова Т. І. Перегородчасті емалі Стародавньої Русі. – М.: «Наука», 1975. – 133 с.
15. Макарова Т. І. Чернева справа Стародавньої Русі. – М.: «Наука», 1986. – 155 с.
16. Мусін А. Е. Milites Christi Стародавньої Русі. Воїнська культура руського Середньовіччя в контексті релігійного менталітету. – СПб.: Петербургське Сходознавство, 2005. – 368 с.
17. Перо Тафур. Мандри. – М.: Індрик, 2006. – 296 с.
18. Петерсен Я. Норвезькі мечі епохи вікінгів: топохронологічне вивчення зброї епохи вікінгів / Ян Петерсен: [пер. з норвезьк.: Вешнякова]. – Санкт–Петербург: Альфарет, 2005. – 237 с.
19. Радзівіловський літопис, л.8 об., л.12 і сл.
20. Святий Ечміадзін. Фотоальбом. – Єреван: Еребуні, 1981. – 100 с.
21. Тoman Рольф (ред.). Романське мистецтво. Архітектура. Скульптура. Живопис. – KONEMANN, 2001. – 481 с.
22. Тockaja I. (упоряд.) Мозаїки і фрески Софії Київської. Фотоальбом. – Київ: Мистецтво, 1975. – 75 с.: іл.
23. Magi–Lougas M. On there lations between the countries around the Baltica syndicated by the background of Viking Age spearhead ornament. Fornvannen (Journal of Swedish Antiquarian Research), 1993, 88: 211–221.
24. Martens, I. Indigenous and imported Viking Age weapons in Norway – a problem with European implications. Journal of Nordic Archaeological Science, 2004, No14, P.125–137.
25. Mechthild Schulze–Dorrlamm. Dieheiligelanzlein Wien // Jahrbuchdes Romisch–Germanischen zentralmuseums. – 2001. – №58. – С.707–742.

References

1. Bondarjev I. «Rogatyna XII stolittja z sribnym dekorom v teratologichnomu styli» // Klio. – 2015. – №4. – S.214–226.
2. Verman K. Istorija mystectva vsih chasiv i narodiv. T.2. Jevropejs'ke mystectvo serednih stolit'. – М.: AST; SPb.: Poligon, 2000. – 944 s.
3. Vlasenko A. Pro znahidku novoi' pechatky arhai'chnoi' tradycii' na Chernigivshhyni. Do pytannja atrybucii' // Domogol. – 2010. – №1. – S.170–177.
4. Garro A. Ljudovik Svjatjy ta jogo korolivstvo. – SPb.: Jevrazija, 2002. – 255 s.
5. Ejdel' E. Arhai'chni bully Jaropolka Izjaslavycha i Volodymyra Monomaha // Mizhnarodna numizmatychna konferencija «Epoха vikingiv u Shidnij Jevropi v pam'jatnykah numizmatyky VIII–XI st.». – SPb., 2014. – S.65–83.
6. Ejdel' E. Bully knjaziv Jaropolka–Petra i Volodymyra–Vasylja: atrybucija i datuvannja // Sfragistichnij shhorichnyk. – K., 2012. – Vyp. III. – S.53–68.
7. Kirpichnikov A. N. Davn'orus'ka zbroja. – T.2. Spysy, sulyci, bojovi sokry, bulavy, kistenі IX–XIII st. – М.–L.: Nauka, 1966. – 408 s.
8. Klavyho Rui' Gonsales de. Shhodennyk podorozhi v Samarkand do dvoru Timura. – М.: Nauka, 1990. – 217 s.
9. Kovalevs'ka S. Liturgijnyj suvij z Bari. Grec'ke i latyns'ke v Pivdennij Italii' XI stolittja // Mystectvoznannja. – 2016. – №1–2. – S.244–265.
10. Kolesnyč'kyj N. F. Svjashhenna Ryms'ka imperija: pragnennja i dijsnist'. – М.: «Наука», 1977. – 212 s.
11. Kulakov V. I. ta in. 2013. Analiz archeologichnyh, istorychnyh, etnografichnyh dzhерel dlja revitalizacii' kul'tury vikingiv, prusiv i kurshiv. Vyznachennja vplyvu tradycij vikingiv na kul'turu prusiv–sembiv i kurshiv // http://www.kantiana.ru/crossroads2/documents/Report%20on%20activity%203.1_complete_rus.pdf
12. Levandovs'kyj A. Franks'ka imperija Karla Velykogo. Jevrosjuz Seredn'ovichchja. – М.: Algoritm, 2013. – 292 s.
13. Liutprand Kremons'kyj. Antapodosis; Knyga pro Ottona; Zvit pro posol'stvo v Konstantynopol'. – Per. z lat. i koment. I. V. D'jakonova. – М.: SPSL–Rus'ka panorama, 2006. – 192 s.
14. Makarova T. I. Peregorodchasti emali Starodavn'oi' Rusi. – М.: «Наука», 1975. – 133 s.

15. Makarova T. I. Cherneva sprava Starodavn'oi' Rusi. – М.: «Наука», 1986. – 155 s.
16. Musin A. Je. Milites Christi Starodavn'oi' Rusi. Voi'ns'ka kul'tura rus'kogo Seredn'ovichchja v konteksti religijnogo mentalitetu. – SPb.: Peterburgs'ke Shodoznavstvo, 2005. – 368 s.
17. Pero Tafur. Mandry. – М.: Індрик, 2006. – 296 s.
18. Petersen Ja. Norvez'ki mechi epohy vikingiv: topohronologichne vuvchennja zbroi' epohy vikingiv / Jan Petersen: [per. z norvezh.: Veshnjakova]. – Sankt–Peterburg: Al'faret, 2005. – 237 s.
19. Radzyvilovs'kyj litopys, l.8 ob., l.12 i sl.
20. Svjatjy Echmiadzin. Fotoal'bom. – Jerevan: Erebuni, 1981. – 100 s.
21. Toman Rol'f (red.). Romans'ke mystectvo. Arhitektura. Skul'ptura. Zhyvopys. – KONEMANN, 2001. – 481 s.
22. Tockaja I. (uporjad.) Mozai'ky i fresky Sofii' Kyi'vs'koi'. Fotoal'bom. – Kyi'v: Mystectvo, 1975. – 75 s.: il.
23. Magi–Lougas M. On there lations between the countries around the Baltica syndicated by the background of Viking Age spearhead ornament. Fornvannen (Journal of Swedish Antiquarian Research), 1993, 88: 211–221.
24. Martens, I. Indigenous and imported Viking Age weapons in Norway – a problem with European implications. Journal of Nordic Archaeological Science, 2004, No14, P.125–137.
25. Mechthild Schulze–Dorrlamm. Dieheiligelanzlein Wien // Jahrbuchdes Romisch–Germanischen zentralmuseums. – 2001. – №58. – S.707–742.

Eidel E. M., researcher The Feldman family museum (Ukraine, Kyiv), yarpolok@gmail.com

«A Piece of Christ's Passions» (Script Longin) from The Feldman family museum collection

The attribution and interpretation of the unique medieval, decorated with gold and silver spear from the collection «The Feldman family museum», found in 2017 in the Kyiv region, was explored. The description of the artifact is given and its comparison with well-known historical science with its European and Ukrainian counterparts is made. One of the probable attribution attributes for the spear belonging to the so-called «Longin Holy Scriptures», which in a certain number were known in the Middle Ages and related to the cult of the relics of Christ's passions (passio autem Christi), was presented and argued.

Keywords: flint weapon, decorated spear, spagon longin, sacred spear, attribution, dating, «The Feldman family museum».

* * *

УДК 027.021(477–25)НБУВ:090.1:2–523.6

Заєць О. В.,

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського
(Україна, Київ), lena_zaits@ipnet.ua

**БІБЛІОТЕКА КИЄВО–СОФІЙСЬКОГО
КАФЕДРАЛЬНОГО СОБОРУ:
ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН**

Досліджується історія формування бібліотеки Києво–Софійського кафедрального собору від заснування монастиря за Петра Могили, перетворення її у кафедральну бібліотеку до закриття і передачі Всенародній бібліотеці України. Звертається увага на шляхи її наповнення, особливості матеріальної відповідальності з метою кращого збереження, запровадження правил користування та спроби систематизації. Розглядаються також умови за яких книжне зібрання було передано Всенародній бібліотеці України. Розкривається склад бібліотеки: найдавніша частина та, що успадкована від монастиря у 1786 р. становить переважно книги отців церкви латинною. Найбільші особові бібліотеки у її складі Тимофея (Щербацького), Варлаама (Ясинського), Іоасафа (Кроковського), Свенія (Болховітінова). Комплекти релігійних періодичних видань представлені переважно місцевими газетами та академічними журналами. Велика колекція конфіскованих богослужбових книг, зібрана впродовж ХІХ – початку ХХ ст. по всій спарції.

Ключові слова: бібліотека Софійського собору, бібліотека Межигірського монастиря, книги з Києво–Софійського духовного училища, ключар собору.